

O ŠPECIFICKOSTI PROCESU FORMOVANIA IDENTÍT

KOLEKTÍVNE IDENTITY V STREDNEJ EURÓPE V OBDOBÍ MODERNY.

Zost.: Moritz Csáky, Elena Mannová, Bratislava 1999, 216 s.

Pre výskum novších dejín filozofického myslenia na Slovensku má relevantný význam poznanie procesov formovania a kreovania kolektívnych identít makrosociálnych skupín v multikultúrnom a multietnickom stredoeurópskom regióne ako širšom kontextuálnom a referenčnom rámci. Príspevkom k rozšíreniu zorného poľa v tejto oblasti je pre filozofa zaujímavá publikácia *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, ktorá poskytuje multidisciplinárny pohľad na problematiku formovania a utvárania niektorých kolektívnych identít (národov, národností a etnických spoločností) a s nimi korešpondujúcich fenoménov.

Publikácia je výsledkom interdisciplinárneho vedeckého podujatia, ktoré sa konalo v roku 1998 pod záštitou Historického ústavu SAV v Smoleniciach.

Trináť zaujímavých statí zborníka sa člení na tri tematické, vnútorne viac či menej korešpondujúce okruhy a heuristicky hutný, kvalifikovaný úvod do problematiky od M. Csákyho. V našej recenzii nemožno venovať pozornosť každej stati osobitne, preto prehľadne uvádzame iba autorov a názvy príspevkov, ktoré majú dostatočnú výpovednú hodnotu pre prípadného záujemcu o tú ktorú teoretickú oblasť.

Prvý blok knihy je nazvaný *Spomínanie a zabúdanie: kultúrno-teoretické aspekty*. V ňom sú zaradené state: R. Reichensberger: *Umenia pamäti medzi Parížom a Viedňou*, P. Zajac: *Pamäť, zabúdanie a pripamätávanie ako problém utvárania kolektívnej identity slovenského národa*, T. Pichler: *Hľadanie stratenej pamäti. K politike spomínania v strednej Európe*.

Druhý blok publikácie *Pamäť a spomínanie v stredoeurópskom priestore* zahŕňa štyri state. G. Kiliánová: *Kolektívna pamäť a konštrukcia identity*, H. Haslmayr: *"A zaškripi verklík, znie bručanie gájd." Populárne hudobné kódy v strednej Európe*, I. Mačák: *Symboly fujary*, A. Grusková: *"Duša zostala židovská". O bratislavskom medzivojnovom divadle, Arthurovi Schnitzlerovi a reflexii židovskej identity*.

A napokon do tretieho bloku zborníka s názvom *Sociálno-politická inštrumentalizácia pamäti a "riadené" spomínanie*, boli zaradené nasledujúce príspevky: Ľ. Lipták: *Kolektívne identity a verejné priestory*, H. Uhl: *Kultúrne stratégie politiky národnej identifikácie v Grazi okolo roku 1900*, P. Stachel: *Rakúske "miesto pamäti". Viedenský "Heldenplatz" ako historický symbol a politická metafora*, D. Bořutová: *Trvanie pamäti. Prehodnotenie tradičných motívov v architektonickom diele Dušana Jurkoviča*, E. Mannová: *Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít*.

Vráťme sa však k úvodnej stati M. Csákyho, ktorý v nej vymedzuje niektoré základné pojmy a faktory relevantné pre kreáciu a formovanie kolektívnych identít. Rozvíja v nej ťažiskovú myšlienku, podľa ktorej modernizácia, chápaná ako procesy zrýchľujúcich sa technických a ekonomických transformácií, viedla v Európe 19. storočia nielen k integrácii, "...ale zároveň k diferenciacii, ktorá mala za následok spoločenskú segmentáciu ("vertikálnu diferenciaciu") a individuálnu fragmentáciu (neistotu,

krízy identity). Vedomá alebo nevedomá reflexia príp. tematizácia týchto procesov v literatúre, umení, hudbe alebo filozofii sa stali určujúcim obsahom celoeurópskej moderny. Moderna strednej Európy sa od nej však odlišuje v tom, že sa tu vedomie diferenciácie a fragmentácie zosilňuje vďaka tradickej, etnicko-kultúrnej a jazykovej pluralite, evidentnej v urbánných centrách, resp. vďaka heterogenite regiónu ("horizontálna diferenciácia"). Vedomie diferenciácie sa preto vnímalo obzvlášť zreteľne a konflikty a krízy identít sa tu pociťovali silnejšie ako v iných európskych prostrediach." (s. 8-9) Dlhší citát sme uviedli pre jeho závažnosť a výpovednú schopnosť, ktorou rámcuje problémový záber bádania.

V ďalšom texte autor fundovane argumentuje, že vyššie spomenutá pluralita, resp. horizontálna diferencovanosť, špecifická najmä pre regióny strednej Európy, bola reálne prítomná v spoločenských komunitách. V tejto súvislosti hovorí M. Csáky o špecifikách plurikultúrnosti a plurietnicite regiónu, o polyglotnosti a o jeho multikonfesionalite. Práve pluralita, heterogenosť, multietnicita a hybridný životný svet regiónu strednej Európy, ale aj jej subregiónov (akými boli niektoré oblasti či dokonca mestá), boli podľa M. Csákyho "...príčinou trvalých individuálnych a kolektívnych neistôt a v konkrétnej situácii, v ktorej bol človek nútený vedome zvažovať túto pluralitu, sa stávali príčinou kríz a konfliktov" (s. 18).

Nadväzujúc na úvahy o viacvrstvovej pluralite v predmete poznávania je podľa autora leitmotívom publikácie snaha zdôrazniť komplikovanosť a "komplexnosť" utvárania identít v európskom regióne, ktorého historickú pamäť zväčša neformovala homogénna národná tradícia, ale etnicko-kultúrna pluralita a heterogenita. Preto bola kolektívna (národná) identita v strednej Európe konštruovaná väčšinou ako uvedomelá úloha (zabúdanie, potláčanie) alebo ako (znovu) vynájdenie tradície (invention of tradition)" (s. 20).

Výraznú stopu nosnej ťažiskovej idey, akcentujúcej pragmatickú funkciu úmyslu pri kreovaní a formovaní kolektívnych identít, možno identifikovať takmer vo všetkých štatiach publikácie. Jej prítomnosť je však zrejmá najmä v príspevkoch P. Zajaca a T. Pichlera, kde fenomény "usmerňovanej" pamäti, procesy "riadeného" zabúdania a spomínania hrajú podstatnú úlohu pri utváraní identity slovenského národa v jeho novších dejinách. Podľa P. Zajaca utváranie a formovanie kolektívnej identity slovenského národa v štúrovskom a poštúrovskom období má "...charakter tvorby kolektívnej historickej pamäti, spojenej s hrozbou zabúdania" (s. 48). Ide tu o obavu malého národa, že upadne do zabudnutia, že sa vymaže z historickej pamäti, ktorá bola zdrojom kolektívnej identity pri vzniku moderných politických národov Európy. "Práve tento zápas nadobudol však neskôr, a platí to dokonca ešte aj o konci 20. storočia, inferiórne črty. Viedol totiž k tomu, čo by sme mohli nazvať rekonštrukciou neexistujúcej pamäti." (s. 48) Jednou z charakteristických črt úsilia o kreáciu kolektívnej identity slovenského národa bola podľa P. Zajaca práve "...potreba ustavičného sebaopotvrdzovania kolektívnej identity prostredníctvom rekonštrukcie (a to aj neexistujúcej) kultúrnej pamäti..." (s. 48) Autor upozorňuje tiež na nebezpečenstvo vytvárania falošných obrazov národnej histórie pomocou pripamätúvania si neexistujúceho a zabúdania rozporného.

Tematicky blízka, ba možno povedať organicky komplementárna k štati P. Zajaca je štúdia T. Pichlera, ktorý v nej upozorňuje na stratégie, miesto a význam formovania

kolektívnej pamäti a rozpamätúvania v slovenskom národotvornom procese. V tejto súvislosti, argumentačne a ideovo korešpondujúc s názormi autora predchádzajúcej state, hovorí o stratégiách vedúcich k spriadaní dejín, k formovaniu novej pamäti, čo v konečnom dôsledku je vlastne ideologickou manipuláciou pri formovaní novej kolektívnej identity. T. Pichler upozorňuje, že v procese nacionalizácie nielen na Slovensku, ale v celom stredoeurópskom regióne "formovanie novej pamäti paradoxne kráčalo ruka v ruke aj so stratou pamäti." A teda, ako autor uvádza v poznámke pod čiarou, "...moderné národné pamäti nie sú ničím, čo národ má nesprostredkovane, ale ničím, čo sa pre národ vynájde: je to minulosť, selektívne inštrumentalizovaná pre prítomnosť" (s. 51). Autor state uvádza aj dva príklady takýchto manipulácií, zámerných zásahov, narušujúcich kontinuitu pamäti: nacionalizmus a komunizmus. V tejto súvislosti hovorí o dvojitej strate pamäti v moderných dejinách slovenského národa. Obidva zásahy, resp. manipulácie sa pritom realizovali na tom istom subjekte alebo sociálnej entite, ktorým bol ľud, hrdina, i obeť. Aj keď tieto prístupy definovali ľud odlišnou sémantikou, "...v oboch prípadoch sa ľud vnímal v pozícii obeť, predmetu útlaku a vykorisťovania. Toto tvorí zdroj alebo filozofický predpoklad koexistencie nacionalistického a komunistického princípu v slovenskom myslení. V oboch prípadoch šlo o pamäť, upnutú na negatívno" (s. 54).

V podnetnej štúdii sa autor vo vzťahu k procesu utvárania a deformácií kolektívnej pamäti v "národoveckom" období, keď sa formovanie novej pamäti realizovalo simultánne so stratou pamäti, dotýka aj citlivého miesta, ktorým je fungovanie intelektuálnych elít v stredoeurópskom regióne. Prichádza tu k záveru, že "... v krajinách, kde intelektuáli zo stredných vrstiev nemali prístup do politiky, má ich myslenie idealistický charakter. Ich politické myslenie nebolo jednoducho politickým..., ale k praktickej politike pristupovali z vtácej perspektívy filozofie histórie. Filozofia histórie slúžila ako náhradný a imaginárny priestor, kompenzujúci ich sociálnu marginalizáciu a politickú slabosť" (s. 57). Je tristné, že táto úvaha T. Pichlera bez väčších modifikácií platí aj dnes.

Na záver treba uviesť, že recenzovaná publikácia, zborník statí, splnila ciele, ktoré sú definované v úvode. Práca obsahuje rad nových, i keď mozaikovitých pohľadov na problematiku formovania kolektívnych identít v etno-kultúrnopluralitnom priestore strednej Európy. Nové je najmä procesuálne chápanie utvárania moderných národných identít v stredoeurópskom regióne, ktoré nevznikli akýmsi kazuálnym, resp. prirodzeným spôsobom, ale boli do značnej miery uvedomele konštruované a deformované. Publikácia je bezosporu cenným príspevkom do diskusie spoločenskovedných disciplín na predmetnú tému.

Karol Kollár

PhDr. Karol Kollár, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR